

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(184)

CSEH MÁRIA

JÓZSEF ATTILA REMINISZCENCIÁK
SZILÁGYI DOMOKOS KÖLTÉSZETÉBEN

1993.

SZEGED

1993.

JÓZSEF ATILA-REMINISZCENCIÁK SZILÁGYI DOMOKOS KÖLTÉSZETÉBEN

„A modern magyar líra legjobb hagyományait szintetizáló és új formát teremtő költészet az övé.”¹ Cs. Gyimesi Éva fenti állítását alaptételként fogadhatjuk el mi is, ahogyan ezt más – a költő életművével foglalkozó – elemző – értékelések teszik. Nézzük meg először a hagyományokat! Nem csak a „modern magyar líra” (József Attila, Babits Mihály, Ady Endre, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor költészete), hanem a korábbi korok nagyjainak (Balassi Bálint, Méliusz József, Batsányi János, Vörösmarty Mihály, Csokonai Vitéz Mihály) költészete is szintetizálódik az életműben. Nem hagyhatjuk ki a felsorolásból T. S. Eliot és Shakespeare nevét sem, „...baudelaire-i szintézis ez, Baudelaire szerint ugyanis az irodalom – a tudomány és a filozófia között lépked, testvérként.”²

Nem szólunk most az ősi bájolókról, a zenéről, a nyelvi-stilisztikai játékokról. „Szilágyi Domokos babitsi módon ismeri a költői mesterséget. Az ősi betűrím és gondolatpárhuzam éppúgy keze ügyébe esik, mint a legagyafurtabb enjabement vagy a legmerészebb képzettársítás. Hexameterben éppoly folyékonyan beszél, mint tercínában, a szabad versre éppúgy rájár a nyelve, mint a numerózus prózára vagy a kanásztánc ritmusára. Egyforma biztonsággal ír szonettet és barbárszonettet, siratóéneket és dadaista „szótárkivágást”, és egyforma biztonsággal tűnik át tollán egyik a másikba. Tud Vejnemöjnen-módra dörmögni, biblikusan-prédikátorosan átkozódni, legényesen kurjongatni, népdalkönnyedén sóhajtozni, népdalsúlyosan tréfálkozni, tizenkilencedik századi pátosszal szónokolni, huszadik századi kiábrándultsággal vakogni, de két groteszk finto között a középkori bájoló vers révülete suhan át arcán: „Erős-pörös torokgyíkja, békalevelegje,/ nyakfoga, disznószakája, kelevénye oszoljon, romoljon,/ Istennek kegyelméből, Boldog Anya parancsolatjával.”³ Mindezeknek a rétegeknek a felfejtése, elemzése egy külön dolgozat témája lehet. Költészete nemcsak formailag ilyen sokrétű

¹ Cs. Gyimesi Éva, 1978: 118.

² A költő életei. 1986: 218.

³ Uo.: 133.

és szintetikus egységes, hanem gondolatilag-filozófiai is. Szilágyi Domokos kezdettől tudta, hogy múlt nélkül nincs jelen, de azt is, hogy ez a múlt létrehozó múlt nem létező, hanem létrehozandó hagyaték; hogy a hagyomány értelme nem évszázadok alatt felgyűlt és leltározható anyagában van, hanem az anyagot megválogató és hierarchikus építménnyé szervező értékelvekben, melyek – akárcsak a választás és az építmény szerkezete – a Mát fejezik ki, de úgy, hogy ez a kifejezés megírja saját előtörténetét is. A valóságos múlt lezárt létezés, végleg megvalósított és örökre elmulasztott lehetőségek láncolata. A költészet azonban az eszményien teljes lét keresése a létezésben; egy vélcélnek tekinthető állapot üldözése a csak folyamatként valóságosban.⁴ Szilágyi Domokos a hagyományokból építkezett: „emeletről emeletre” haladt, mind újabb és újabb magasságokig és mélységekig eljutva. Tudatosan építette költeményeibe a múlt értékeit úgy, hogy közben teremtett. Nem másolt, hanem alkotott.

„az avantgárd vonzásában”

”Költészete az *avantgarde* vonzásában indult: a teljesebb emberi élet vágyát fejezte ki.”⁵ A „klasszikus avantgarde: a fiatal Eluard, Majakovszkij, Becher és Kassák jövőbe sugárzó derűje fénylett Szilágyi Domokos első verseiben. S a klasszikus avantgarde technikai érdeklődésében, gépi csodáktól eredő ámulata is feltetszett, elsősorban a repülés öröme, az a lelkesítő élmény, hogy a gépi civilizáció végre megszünteti a távolságot nemzetek, kultúrák és emberek között. (...) Az avantgarde *nyugtalan* (nemcsak a szabad forma, a vakmerő szóképek, hanem mindenek előtt az a lázas és nyugtalan költői érdeklődés, vállalkozó kedv, szenvedély, amely a látásmódot és magatartást határozta meg, merőben új jelenség volt a romániai magyar költészetben a hatvanas évek elején.”⁶ Az ún. Forrás-nemzedék negyedik generációjának – az ötvenes évek közepén közzölték első verseiket – volt egyik kiemelkedő alakja, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Páskándi Géza mellett. Széles Klára erről a nemzedékről, az „új típusú avantgárdról” így ír: „A lírai ’új hullám’ jellemző jegyeit keresve, legszembeütőbb mindaz, ami miatt kezdetben ’botrányosan’ hatottak, amiért ma is kedvvel alkalmazzák rájuk a ’borzas’ jelzőt, az, ami az avantgárdhoz kapcsolja őket: a szabadvers, a szabad asszociáció újravirágzása verseikben, formabontásaik. (...) Ezt az új típusú jelleget József Attila-tanítványságukban ragadhatjuk meg elsőként. Tanítvány voltuk mutatkozik abban, hogy humanitásuk lényege történelmi, társadalmi, marxista, hogy elszántak a tudatosság vallásában, s vele a felelősségben is; hogy a ’tudásnak tesznek panaszt’, s mindezek jegyében vakmerően materializálják a fogalmakat, ’költőietlen’ szűzföldeket törnek fel – költőivé. József Attila-szigorúságú az is, hogy a

⁴ Láng Gusztáv, 1985: 42–48.

⁵ Pomogáts Béla, 1987: 160.

⁶ Pomogáts Béla, 1979: 306–308.

forma széttörése a forma jólismerésén alapul, a mesterségtiszteleten. Az 'anyag' megbecsülése egyben a poétai 'anyag' megbecsülésében mutatkozik. A nyelvet, a vers csínja-bínját újra meg újra tanulva igazolják a régi tanulságot: forma-romboláshoz nagyobb formatudás kell, mint a 'formássághoz', hiszen csak fölényesen birtokolva lehet meghaladni, ténylegesen tágitani. Így a legszembetűnőbb szabályfélrelokéseken belül és túl – a mindenkori, mindentípusú szabályok fölmutatása, kiásása, beépítése is jellemzi őket. (...) nyilvánvaló, mennyire nem győzik felhívni, asszimilálni az ismert és elfelejtett költői örökséget, hogy szagatják fel a legtisztességesebb sírokat is, hogy portyáznak költészetén-kívüli területeken. (...) A tudáshoz hasonló szenvedéllyel egyet tiszteltek még: a *játékot*. Enciklopédikusabbak – de 'lázasabbak' is elődeiknél.⁷ Széles Klára e dolgozatában kiemeli még Szilágyi Domokos költészetének „szemetszűrő”, „legfel-tűnőbb” avantgárd jellegét, a szüntelen kísérletezést is.

„az elődök kijelölik követőiket”

„Ujjal az évszázadok ködén keresztül is az utódokra mutatnak.” Ki mutatott rá Szilágyi Domokosra? Pintér Lajos szavaival szólva:⁸ „rámutatott József Attila, aki az Esztétikai töredékek 'Ihlet és nemzet' című írásával azt mondja: a tartalmas gondolat, a /filozófia az egész emberiségé, és minden /nyelven egyszerűen, egyértelműen / tolmácsolható. A vershez azonban más kell: /a nemzet, a közösség közös ihlete. Amikor /verset írunk, vagy fordítunk, saját népünk / ihletével adunk formát. Ezt a József Attila-i / tanácsot Szilágyi megfogadta: verseinek / gondolkodásmódja filozófiai, egyetemes / igényű és megvalósulása szerint is egyetemes természetű.”⁹

Cs. Gyimesi Éva – dolgozatunk első mondataként leírt – gondolatát így folytatja:¹⁰ „E kijelentés általánosságának csak egy részletesebb elemzés teremthetné meg az igazi fedezetét, s aki az életmű vizsgálatát csupán egyetlen magyarázó elv jegyében kísérli meg, szükségképpen csak részleges igazolásához juthat el. Ám ez az átfogó magyarázó elv, ha nem is a teljes megértést, de mindenképpen egyik fontos lényegösszefüggés feltárását biztosítja Szilágyi Domokos költészetében.” Ezeknek a gondolatoknak a jegyében teszünk kísérletet arra, hogy a Szilágyi Domokos-i költészet egyik „fontos lényegösszefüggését” – a József Attila-i életmű párhuzamos vizsgálatának segítségével és a József Attila-i gondolatok, a világkép hagyományként történt szintetizálásának elemzésével, feltárjuk.

⁷ Széles Klára, 1971: 655–664.

⁸ Pintér Lajos, 1978: 1560–1561.

⁹ Uo.

¹⁰ Cs. Gyimesi Éva, 1978: 118.

„Egész világ szőttje kibomlott”

A XX. század lírájának elemzői – felfogásbeli különbségeik ellenére – többnyire egyetértenek abban, hogy a modern költői világszemlélet gyökerei a múlt század utolsó harmadáig nyúlnak vissza. A legszembetűnőbb jelenség – elsősorban a nyugat-európai lírában – az addig viszonylag egységes egészként észlelt *világ szétesésének* érzékelése. Mint ahogy többen is utalnak rá, Walt Whitman volt az utolsó, aki az átfogó világlátás igényét, a rész és az egész, az egyén és a közösség, külső és belső valóság viszonylagos egységének, harmóniájának illúzióját költészetében megvalósította. De már korábban a francia romantikával elkezdődött a *teljességérzet csorbulása*: a groteszk is annak kifejeződése, hogy a nagy egészet csak részekben tudjuk fölfogni, az egésznek nincs egységes emberi arculata többé.¹¹ Ennek a folyamatnak az eredményeként figyelhetjük meg a líra fokozatos befeléfordulását. Hiszen a külvilágban helyét többé nem lelő költő szükségszerűen fordul a maga belső végtelenje felé, hogy abban keressen saját világát megteremtő és formaigényét kielégítő törvényeket.¹²

A költői világképek fejlődéséről írt hosszabb, figyelemreméltó tanulmányt Tamás Attila.¹³ A világ szétesésének folyamatát, az elidegenedés, a magány, a tehetetlenség érzését, észlelését elemzi a költői világképek változásának bemutatásával Arany Jánostól József Attiláig.

„Ami kívül hiányzik a világból, azt az ember belül, önmagában kell megteremtse, mert máskülönben elpusztul.” Írja József Attila egyik Vágó Mártának küldött levelében. Ő – életművével példa erre – folytonosan a világ újrateheremtésén, összeállításán munkálkodott. Újrateherementi egy világot, amely külső-belső jegyeivel, tényeivel a szétesettség állapotát mutatja. Megkeresni az ember helyét ebben a végtelenségben. Kapaszkodót keresett a megmaradáshoz. „Életművének egyik fő sajátossága: a személyes sors egyes mozzanatainak szimbolikussá emelése. József Attila azok közé a költők közé tartozik, akik egész életműüket meghatározó módon küzdöttek egyik legnagyobb költői élményükkel, gyermekkoruk újra- és újraértékelésével, mert ez a keserves gyermekkor a maga megaláztatásaival, lelki és fizikai nélkülözéseivel végigkíséri egész életútján és valóságos mitológiájává válik egész költészetének, amely témára való tekintet nélkül vissza-visszatér verseiben.”¹⁴

¹¹ Uo.: 14.

¹² Uo.

¹³ Tamás Attila, 1964: 118–162.

¹⁴ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 128.

Lágy őszi tájból és sok kedves nőből
próbállak összeállítani téged
de nem futja, már látom az időből,
a tömény tűz eléget

(*Kései sirató*)

Az *anyamotívum* költészetének egyik archimedesi pontja. Megpróbálta feloldani ezt a hiánytudatot, de csonkaság- és törtségérzetét nem sikerült harmónia köreibbe vonnia. „A szerelemben anya-szomjas gyermek lett.”¹⁵ Az élet teljessége, a harmónia megtalálása helyett a szertelenség, a fájdalom, az elhagyatottság érzését „találta meg.” Felismerte: „az ember, a költő kérlelhetetlenül magára marad.”¹⁶ Ennek a hiánytudatnak a feloldását kísérte meg, amikor *apát keresett* ... Istenben.

Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva.

(*Nem emel föl*)

Ebben is kudarcot vallott, a hiányt nem tudta feloldani. Felismerésverseiben azonban, ennek a pokoljáró útnak a végén, (során) – „ma már belátom”, illetve „most már tudom” – típusú verseiről van szó – „a felismerés (...) abban áll, hogy hiábavaló minden kísérlet, az anya, az apa hiányát, s velük a teljesség hiányát tudomásul kell vennie a költőnek s nyíltan szembe kell néznie a hiánnyal. A felnőttnek vállalnia kell a társtalanságot, a magányt, a világhiányt.”¹⁷ Ennek a tudomásulvétele azonban még nem jelent belenyugvást. A magány, a társtalanság feloldására tesz kísérletet kései verseiben, a szerelem, az újrateremtődés segítségével: „Flóra az én Amerikám.” Ez is csak kísérlet maradt, a teljesség létrehozásának újabb-végső kísérlete.

„*Felnőtté lenni* annyi, mint keresztül esni egy külső vagy belső hajótörésen, az élet kijózanító tanításában részesülni. A felnőtttség nem gyáulást jelent, hanem az illúziók szertefoszlását, a valóság megismerésének kényszerét. A felnőtttség reménytelenséggel és szörnyű magánnyal kezdődik. A felnőtttség az élet és a halál tudomásulvétele ... A felnőtt ember jogot és felelősséget érez. Jogot a szabadságra és felelősséget: helytállani. Nemcsak magáért, a közösségért is. József Attila érezte ezt a felelősséget, mint kevesen. Ez az érzet lett felnőttiségi rendszerének tengelye.”¹⁸ A felnőtttség, a

¹⁵ Szentkuthy Miklós, 1947: 530.

¹⁶ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 69.

¹⁷ Uo.: 116.

¹⁸ Fejtő Ferenc, 1938: 9.

teljesség hiányának tudomásulvétele után is hitt a „szép szóban.” Nyomorították életét bizonytalan létfeltételei, betegsége kínzó tudata. Ő mégis dolgozott, gondolkodott, írt tovább. A rendet kereste „kívül-belül”, jövőt épített, a megszerkesztett rend világát. „Én és világ, kint és bent, külső és belső rend szintézisét igyekszik létrehozni, mégpedig *a rend és a törvény* nevében.”¹⁹

Ahol a szabadság a rend,
mindíg érzem a végtelent.

Írja egy 1937. évi töredékében. A világegészben mindig az értelmet kereste, a törvények által megszabott rendet. A *törvény*: fölsímt szűkségszerűség, a *szabadság*, a *végtelen* megsejtése. A jelen bezártságot eredményző rendjével szemben a határtalanság élménye, a szabadság és a rend összeegyeztetése révén az idő és tér egészének, a végtelennek a megsejtése fogalmazódik meg a fenti töredékben.²⁰ A rend, a törvény, a szabadság fogalmainak említésekor szólnunk kell a *játék* fontosságáról is. József Attila ezt írja a *Szerkesztői üzenetben*, amely 1936 áprilisában jelent meg: „Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon, hogy azok a szűkös létfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek.” Miért oly fontos a játék? Mert benne van a rend, a szigorú rend igénye is, mert a játékban, a szabadság rendjében élhető át emberileg a „végtelen” is, a határtalanság boldogsága is.²¹ Megvalósult-e a játék, a rend, a szabadság által vezérelt világ teljessége? A válasz: nem. Nem valósult meg a szabadság teremtetten rend. Ennek a felismerésnek a nyomán költészete egyre komorabb hangvételűvé válik. „A költő hiába hordozza magában az emberi teljesség álmát, a szabadság hiánya meghíúsítja az álmokat.”²² Az egyedüli esélyt a teljesség megragadására a szerelem jelentené, de erről is le kell mondania. Költészetének elkomorulásával egyidőben figyelhetjük meg a „*csöndbe térnek a dalok*”-sorral jelzett elnémulás folyamatát. Nincs már megtartó erő, sem fogódzó, sem biztos pont a költő életében. „Az elnémulás legkézenfekvőbb magyarázata szociológiai és lélektanilag is az a rémület és iszonyat, mely a társadalmi és egyéni életrend összeomlásának előjelei láttán fogja el az embert.”²³

¹⁹ Pór Péter, 1975: 85.

²⁰ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 209.

²¹ Uo.: 199.

²² Uo.: 305.

²³ Hauser, Arnold, 1982: 864.

A *semmi* ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.
(Reménytelenül)

„Kosztolányi költészete a *semmitől* indul s oda tér vissza, József Attila útja pedig a *mindentől* vezet a *semmi* motívumáig-gondolatrendszeréig. (...) kései verseiben József Attila, Sartre könyvét hat évvel megelőzve, szintén a Létezés és a Semmi küzdelméről szól.”²⁴ S ennek a küzdelemnek a során jutott el költészetének egyetlen esélyéig, az utolsó lehetőségig, a hallgatás látszólagos szabadságáig. Ő, aki eljutott a „jó meghalni” gondolatáig, felismeréséig, vallja:

Mert a mindenség ráadás csak,
az élet mint az áradás csap
a halál partszegélyein
túl, örök, szívek mélyein
túl, túl a hallgatag határon,
akár a Duna akkor nyáron
(Flórának)

Arnold Hauser azt írja: „A mai világban, ahol a lét mintha értelmét veszítette volna, az embereknek nincs többé esélyük egymás megértésére. (...) azt képzeljük, állapotunkat abszurd formában, szó és értelem össze nem illésével, mintegy új Bábellel fejezhetjük ki, vagy szótlansággal, a nyelvről és mindenféle mimetikus közlésről való tüntető lemondással.”²⁵ József Attila döntése: az elnémulás, mint a költészet lehetséges esélye és a csend a halált megelőzően, amelyben „pedig egy teljesebb világra ismer rá a költő.”²⁶

Sokan és sokat írtak már József Attila költészetéről, amelynek egyik legalapvetőbb jegye a teljességigény. Ennek a dolgozatnak a keretében a József Attila-i teljességigényt, világképének egységét, alakulásának folyamatát, összetevőit csak részben tudjuk megmutatni, a teljesség igényével bár, de csak az érintés, említés szintjén. mindazoknak a motívumoknak, folyamatoknak, amelyekről mi is szoltunk s amelyeket megtalálhatjuk költészetében – a gyermek, az anyag, az apa, a semmi, a szerelem, a játék, a rend, a törvény, a szabadság, az értelem, a jövő, a kín, a szülés-születés, az eszmélet, az újrateremtés, a harmónia, a hit motívumai, illetve a felnőtté válás

²⁴ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 163.

²⁵ Hauser Arnold, 1982: 863.

²⁶ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 337.

folyamata, az elmagányosodás, az eszmélés, a felismerés, az elnémulás folyamata, a csonkaságtudat, a teljességvágy, a végesség tudomásulvétele, a hiánytudat – megtalálhatjuk a részletes elemzését, a fedezetét a szakirodalomban.²⁷

„Volt-e olyan *írói példaképe*, akinek legtöbbet köszönhet? – Igen, József Attila.”²⁸

Az alábbi szempontok alapján vizsgáljuk a József Attila-i hatást Szilágyi Domokos költészetében:

1. Hogyan jelenik meg József Attila Szilágyi Domokos írásaiban?
2. Hogyan írnak, milyen viszonyba hozzák a két költőt az életmű vizsgálói?
3. József Attila-sorok, -kifejezések a versekben.
4. József Attila-i gondolatok az életműben.

1. Nézzük tehát, *hogyan vélekedett, hogyan írt* Szilágyi Domokos József Attiláról?

József Attila legszebb versei²⁹ című kötetről írt 1971-ben egy rövid ismertetést, amelyben a *költő teljességigényét* emelte ki elsősorban. „Ahogy a költő mondja: 'A mindenséggel mérd magad' – s ez nála nem üres szólam. Nála semmi sem üres szólam egyébként. Ez a költészet mindennapi kenyerünk. Csakugyan goethei, dantei teljesség – s ugyanakkor petőfi, csokonais közvetlenség, hétköznapijaink meghitt társa, bánatunk, örömünk osztályosa, vigasztalónk, ha csüggednénk, buzdítónk, ha lankadnánk, példaképünk mindörökké.”³⁰ Fontosnak tartottuk idézni ezt a pár sort, megmutatva és érezve azt a meleg, közvetlen hangot, ahogyan a költő viszonyul nagy elődjéhez. Ahogy hitet tesz mellette, az is figyelemre méltó momentum. Az elmúlt évtizedek költészetét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy: „Az elmúlt két évtized költő-nemzedékei *az embert* József Attilában találták meg.”³¹ Gondoljunk csak a nagy pályatárs, Lászlóffy Aladár költészetére. Bertha Zoltán és Görömbei András a hetvenes évek romániai magyar irodalmát vizsgálva ezt írják: „Lászlóffy Aladár költészete sokkal inkább gondolati líra, mint Szilágyi Domokosé. Szilágyi gondolatainak elsődleges lelki és érzelmi jelentése van, s ő inkább az Ady-, Nagy László-féle tragikus-drámai létszemlélethez kapcsolódik, míg Lászlóffy Aladár a Szabó Lőrinc-i, József Attila-i, illyési racionaliz-mushoz.”³² Mindketten hittek pályájuk kezdetén a József Attila-i rend és törvények megvalósulásában. S, hogy ez a hit, az emberbe vetett hit hogyan változik, alakul majd pályájuk során, hogyan veszítik el a kápaszkodókat illetve miben találják meg, egy későbbi elemzés témája marad.

²⁷ A költő életei, 1986: 67.

²⁸ Uo.: 152.

²⁹ József Attila legszebb versei, 1970.

³⁰ A költő életei, 1986: 152.

³¹ Uo.: 13.

³² Bertha – Görömbei, 19 : 78.

Szilágyi Domokos költészetét értelmezve-elemezve sokan említik a *versek zeneiségét*, a költő zenéhez való viszonyát, amely a bartóki szintézistől kezdve a különböző zenei formákig valóban nagyon sok zenei elemet tartalmaz – elsősorban a szerkesztés, a különböző műfajok (oratórium, requiem, szvit) analógiájára gondolunk (a ritmusra, a zárt formákba bújtatott bartóki fegyvelmezett szenvedélyre). A zenei építkezésben is a forma, a gondolatok rendjének a megalkotása volt a vezérlő elv számára. „Mert verseit építette, olyanformán, ahogy a zene építkezik. Nem véletlen, hogy úgy szeretett dolgozni, hogy közben szólják a zene.”³³ Milyen zenét szeretett, kiket hallgatott? „Szeretem a régi zenét, mondjuk a gregorián muzsikát, Monteverdit, Palestrinát. A klasszikusokat. Vivaldi, Corelli, az olasz iskola, a német barokk, Bach, Handel, a bécsi klasszikusok Haydn, Mozart, Beethoven, ő már a romantika előfutára. A romantikus zenét nem szeretem. Illetve még elbírom belőle Schubertet, Chopint, Lisztet. – Wagnert már nem, Csajkovszkijt még kevésbé. Bramsot. Aztán ugrás. Kezdődik valami Straussnál, aztán nagyon jó zenészerző volt Anton Webern, Schönberg, Prokofjev. Bartók természetesen, mindenekelőtt.”³⁴ Szilágyi Domokos és Vermesy Péter 1976-ban adta ki közös kötetét, *Pimpimparé* (Vers és muzsika gyermekeknek) címmel.³⁵ Szilágyi írta a verseket, Vermesy pedig zenét szerzett hozzájuk. László Bakk Anikó, egy kolozsvári zenepedagógus, így ír a kötetről:³⁶ „Szilágyi Domokos gyermekversei: zenén innen és zenén túl lüktető majdnem-muzsika (...) a szó valódi értelmében ZENE-KÖLTŐ. Gyermeekverseivel zenét tudunk tanítani.” Még 1958-ban írta azt a levelet Váradi Emesének,³⁷ amiben rövid értekezést olvashatunk a zeneiség kérdéséről és többek között ezt a kijelentését is: „Az is igaz, hogy József Attila és Babits óta minden jelentősebb költő verseiből hiányzik (a zeneiség). A dolog tehát általános.” Az ő verseiből nem hiányzik.

Amikor egy beszélgetés – író-olvasó találkozó³⁸ – alkalmával a költő és az olvasó viszonyáról kérdezték, ismét József Attilával példálózott. „József Attilának az volt a tragédiája, hogy nála hiányzott a második. Tehát az olvasó.” Ma már ez másként van. Olvassuk József Attilát, értjük a költészetét. Ahogyan az ő költészetében is asszimilálódik az elődök, gondoljunk Ady Endrére, úgy a mai költők verseiben – Szilágyi Domokoséiban is – felfedezhetjük a már előddé vált és asszimilálódott József Attila-i életművet. „József Attila közelebb áll hozzánk (mint Ady). – Írja Szilágyi Domokos.³⁹ – Olvasom mai fiatalok verseit – meg nem jelenteket is –, és persze hogy sehol egy

³³ Hervay Gizella, 1981: 46–62.

³⁴ A költő életei, 1986: 70.

³⁵ Szilágyi Domokos – Vermesy Péter: *Pimpimparé*, 1976.

³⁶ A költő életei, 1986: 194.

³⁷ Uo.: 85.

³⁸ Uo.: 67.

³⁹ Uo.: 15.

„adyzmus”, de hiszen – ebből is az általam említett tényre lehet következtetni: József Attila-epigonjaink is akadnak; de ami a fontos: az a *magatartásbeli rokonság*, eszmény-közösség, az igazi tovább-élés, mely fiataljaink költészetében kimutatható (Földes László finom elemzése pl. kimutatta Lászlóffy Aladárnál). Ez pedig ismét csak – nem József Attila kijátszása Ady ellen.”

Fiatal költőkről írt rövid írásában⁴⁰ e fogalom („fiatal költő”) fikció jellegét elemzi. A példaként felsorolt jelentős, világirodalmi rangú „fiatal költők,” Chatterton, Rimbaud, Petőfi Sándor, Hriszto Botev, Nicolae Labis neve mellett József Attila említése elengedhetetlen. A költőkről, a versről szólva gyakori példának hozza fel írásaiban Szilágyi Domokos József Attila nevét, egy-egy versrészletét. Amikor a „jó vers” a téma: „S ha a vers jó, lehet akár jambusos, akár hexameteres, akár szabad, édesmindegy. József Attila népi hangú szegényember-versei sokkal közelebbi rokonok Withman Fűszálaival, mint mondjuk Szabolcska protestáns-tömjén illatú ősi nyolcásaival.”⁴¹ Ugyanebben a tanulmányában a költő világhoz és valósághoz való viszonyát is egy József Attilára emlékeztető kifejezés segítségével magyarázza. „Méliusz verseiben is azt szeretem, hogy a költő tudja: a léleknek és az adott világnak a varázsai is egzakt dolgok. Egzaktak, s épp ezért varázsosak.”⁴² József Attila *A város peremén* utolsó versszakában így szól:

A költő ajkán csörömpöl a szó,
de ő *(az adott világ*
varázsainak mérmöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.

A költői nyelvvel, a szóhasználat, munkaeszközével is tudományos módon foglalkozott. Egyik korai tanulmányában⁴³ a *költői szóhasználat* vizsgálata során többek között egy József Attila-i példával él: „József Attila egy tányér gőzölgő krumplipaprikához hasonlítja a lusta falucskát, s ez végigborzong az ember idegein, ha meggondolja, hogy József Attila sok millió kortársa a Luciusénál kétezerszer gyötrőbb kalandok árán juthatott egy tányér krumplipaprikához.”

Láthattuk, hogy a megidézett tanulmányokban, rövid írásokban Szilágyi Domokos lényeges kérdések vizsgálata során gyakran fordult a példaképnek tartott költőhöz. Nem sok az, amit megtudhattunk, de fontos, hogy a magatartásbeli

⁴⁰ Uo.: 28.

⁴¹ Uo.: 22.

⁴² Uo.: 24.

⁴³ Uo.: 9.

rokonságról, a teljességigényről, az emberségről szó esett. A mesterségre vonatkozó utalásoknál is láthattuk, hogy a József Attila-i költészet hatásával itt is számolnunk kell az utódoknál. Nem szabad azonban túlhangsúlyoznunk és elsődlegesnek tekintenünk azt a hatást, amit József Attila gyakorolt Szilágyi költészetére. Pályájának alakulását elemezve ez a kijelentés bizonyíthatóvá válik. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy poeta doctus volt, aki az örökölt hagyományok legjavát építette be költeményeibe, s amelynek – az arányok és hangsúlyok figyelembevételével történő – elemzése egy újabb tanulmány feladata lehetne.

2. Hogyan írnak a két költőről a tanulmányokban, megemlékezésekben?

A költő diákéveiből két utalásról tudunk, amely konkrétan József Attilára vonatkozik. Az egyik⁴⁴ Gál Elemértől származik, aki tanára volt Szatmáron. A „véndiákok” nevében Szilágyi Domokos mondta a *búcsúbeszédet* a ballagáson. „De még milyet! Versben! Igazi nagy verset írt, szépen zengőt, modern időmértékeset. Nagyon éreztem benne Adyt, József Attilát, talán még Csokonait is ...” Ezt a verset (*Búcsú az iskolától*) még nem találták meg. A másikról Szilágyi Júlia, volt egyetemista társa a magyar szakon, tett említést a *Különbség* című visszaemlékezésében.⁴⁵ A XX. század magyar irodalmából vizsgáztak, s ezen a vizsgán „Szilágyi egy József Attila verset elemzett pazarul.” Kiválóan ismerte az irodalmat, a költészetet már diákkorában is.

Költészetét gyakran kapcsolják a kritikusok az előző nemzedékek nagy alakjainak költészetéhez.⁴⁶ Elsősorban József Attila, Méliusz József, Szabó Lőrinc, Babits Mihály, T. S. Eliot érintéséről szólnak. Gyakran csak a megérzés, az említés szintjén maradnak ezek az elődökre történő utalások.

A már bemutatott József Attila-i világkép két alapvető összetevőjét (a *rend* és a *teljességigény* motívumát) illetve a *szülés-születés-kín* motívumait emeli ki Cs. Gyimesi Éva⁴⁷ az *Óda* című vers elemzése során. Hogy ezek a motívumok mennyire kapcsolhatók József Attilához, azt e dolgozat egy másik fejezetében fogjuk megvizsgálni.

Cs. Gyimesi Éva két másik tanulmányában a József Attila-i szkeptikus hang intonálását, illetve ennek ellentmondását és a virrasztás motívumát vonja a reminiscenciák körébe.

Kavarogj, holdas forgatag!
Vonítok én is teveled
a csillagzó egek alatt
(*Őrültek*)

⁴⁴ Uo.: 52.

⁴⁵ Uo.: 101.

⁴⁶ Uo.: 200, 117.

⁴⁷ Uo.: 138–139.

– mintegy József Attila szkeptikus hangját intonálván. ("S mint a sakál, mely csillagoknak / fordul kihányi hangjait, / egünkre, hol kínok ragyognak / a költő hasztalan vonít..." – *Ős patkány terjeszt kórt ...*)⁴⁸ A másik tanulmányban⁴⁹ pedig így ír: „Ezekben a versekben tudatosan száll perbe a tetterőt, a lelket bénító elégedettség-gel, a később már áhított hitetlenség nyugalmaival.

én nem erre szerződtem, Élet elvtárs, családi körre, nem
nyugalomra;”

(Számvetés)

Ugyanitt szinte elődjét parafrázálva fogalmazza meg egy késői József Attila-vers (*Tudod, hogy nincs bocsánat*) székeszsizének, rezignációjának ellentmondó válaszát:

Hát higgyük, hogy kezünk nyomán tapintható formát
öltének a szavak, a szép szavak,
hogy nyugtalanság, változás, fejlődés és megismerés, világ, béke, jövő -
s ha majd szervetlenné válik bennünk az indulat,
s léptünk nyomán a fű kinő is, az is javunkra nő.⁵⁰

A *Felelőidő* című kötet elemzése során ezt írja tanulmányvázlatában: „A *magányos virrasztás* Szilágyi Domokos költészetének egyik alaphelyzete és jelképe egyszersmind. (Babitsól, József Attilától sem idegen). Tehát egy hagyományossá lett költői magatartásnak, a mások álmát vigyázó felelősségnek a vállalásáról van szó.”⁵¹

A „magányos virrasztás” költői magatartása mellett egy másik magatartásformát, a fegyelmheztség alapelvét is József Attilához köthetjük a Szilágyi Domokos-i életműben. Monostori Imre⁵² szerint a „*Légy fegyelmezett!*” felszólítást teszi a költő az *Öregek* könyvében a vizsgálódás alapelvevé.

Láng Gusztáv⁵³ Szilágyi Domokos pályakezdéséről szólva, világképét elemézve (*Álom a repülőtéren, Halál árnyéka*) a következő reminiscenciákra hívja fel a figyelmünket: „A politizáló elemek, ötletek többnyire utánérzések; József Attila mozgalmi korszakából való *a munka öröme, az okos jelző, a marxista anyanyelvűség terminusainak* versbe illesztése; a megszemélyesített szabadság Kölcsey híres szabadság-ódájából és Eluard akkoriban szélteben idézett szabadság verséből való.”

⁴⁸ Cs. Gyimesi Éva, 1978²: 130–134.

⁴⁹ Cs. Gyimesi Éva, 1985: 22–59.

⁵⁰ Uo.: 51.

⁵¹ Uo.: 52.

⁵² Monostori Imre, 1978: 112–114.

⁵³ Láng Gusztáv, 1985: 42–48.

A *Szerelmek tánca* című második kötetéről a Kántor Lajos és Láng Gusztáv által írt,⁵⁴ a romániai magyar irodalommal foglalkozó műben ezt olvashatjuk a Szilágyi Domokosról szóló fejezetben: „A 'Szerelmek tánca' (1965) is – őrzi a XX. századi mesterek, főképp József Attila és Szabó Lőrinc erős hatását. Szilágyi Domokos látni tanult József Attilától. Első két kötetében uralkodó a tárgyi valóságot tisztelő vers. (...) Összebékül a József Attila-i szigor a Szabó Lőrinc-i, sőt Weöres Sándor-i játékosággal, nyelvi fantáziával. (...) Korai költészetének sajátossága a József Attilától kapott egyetemességigény. Az egyetemességet a babitsi művészetélménnyel igyekszik megközelíteni.”

Egyed Péter ugyanerről így írt: „A hetvenes évekig jobbára a József Attila által megteremtett költő-filozófiai világképet, annak szintetikus elemeit variálja. Középponti helyen van e világképben a *szabadság*, amelynek letéteményese az *értelem*. Az értelmes életnek, az értelmes cselekvésnek mintegy immanenciája, hogy általa egyre közelebb kerülünk a szabadsághoz. Ez a József Attilából táplálkozó racionális utópia megfelelő kifejezésre és támaszra talált a Szilágyi Domokos által 'hurraul kikeletnek' elnevezett költői idiómában, mely a korszak lendületes illúzióinak is hordozója. (...) Szilágyi Domokos fokozatosan átalakította a József Attilától átvett képzetet. A *rend* a remény letéteményesévé lett, a reményé, mely ugyan szent hazugság, de nélkülözhetetlen.”⁵⁵

A megemlékezések József Attilára történő utalásaiból láthattuk, hogy Szilágyi Domokos ismerője és értője volt a magyar költészetnek – és a világirodalomnak is -, József Attilának. Amikor a hagyományok, az elődök és a mai költők viszonyáról szólnak a kritikusok, az irodalom folytonosságát, különböző vonulatait biztosítandó igazolásokat keresnek. Szilágyi Domokos költészetét is gyakran kötik joggal hagyományokhoz. A mi vizsgálódásunk középpontjában most a József Attila-i örökség áll. A kritikusok gyakran fedeznek föl rokonságot a két költő között: világképük azonos elemeiben, a szkeptikus hangvételben, a versépítkezés szigorában, a fegyelmezett vagy a magányos virrasztás hagyományos költői magatartásában.

3. A verseket téve vizsgálatunk tárgyává, nem egyszer találkozunk konkrét *József Attila-sorokkal*, *kifejezésekkel*, *-szókapcsolatokkal*. Gyakran állnak versei előtt, a versen belül egy-egy szakasz előtt, *mottók*. Babits-, Szabédi-, Gulyás Pál-, Lászlóffy Aladár-, Batsányi János-, Sylvester János-, Santayana-, Burns-, Apollinaire-sorokat olvashatunk mottóként, de az Énekek Énekéből, Máté Evangéliumából, a 6. és 144. zsoltárból, sőt egy Útikalauzból is vett idézeteket és végül, de nem utolsó sorban József Attilától.

Nagy nevetség, hogy nem vétettem
Többet, mint vétettek nekem.

⁵⁴ A költő életei, 1986: 283.

⁵⁵ Tamás Attila, 1972: 262.

Az *(Íme, hát megeltem hazámat...)* című versből mottóként ez az idézet a *(Még egyszer:) Ami kell* című Szilágyi-vers egyik szakasza előtt. E vers másik két szakasza előtt hasonló mondanivalójú és szerepű Shakespeare-mottó áll.

A *Test a testtel* című vers mottója a *Nagyon fáj* harmadik és negyedik versszaka.

Nemcsak a lány,
Meleg öl csal, nemcsak a vágy
De oda taszít a muszáj is:
Ezért ölel
Minden, ami asszonyra lel,
Míg el nem fehérül a száj is

A mottóként megadott idézetek már eleve determinálják a figyelem irányultságát. Többletet adnak a vers értelmezéséhez annyiban, hogy kettőzött súlyt, nyomatékot biztosítanak a legfontosabb kijelentéseknek. Akár egyfajta emberi magatartásról, a világhoz való viszonyról, az „esendő emberi rangról” legyen szó a versben, akár a szerelemről, amelyben mindig elérhetetlen lesz valami, s így az örökös újrakezdés válik az ember feladatává. Most csak ezt a két mottót néztük meg egy kicsit közelebbről, de megjegyezzük, hogy a mottók általánosabb értelmezésétől eltekintve ez csupán egy szűk magyarázat.

A mottók gyakoriságához és változatosságához mérhető az idézetek száma is, amelyeket versbe iktat a költő. Az idézettek sora legalább olyan változatos itt is, mint a fenti esetben: Ady-, Kosztolányi-, Babits-, Csokonai-, Batsányi-, Berzsenyi-, Bartók-, Heine-, Shakespeare-idézeteket, illetve a Magyar Irodalmi Lexikon, Szerb Antal, Werbőczy Tripartitumának, a Példák könyve, a 126. zsoltár és József Attila sorait olvashatjuk.

A *Hazám* „hányi-vetni meg száz bajunk”-sora kerül, mintegy a shakespear-i színmű parafrázisaként írt *Zuboly* című vers végére:

s 'hányi-vetni meg száz bajunk'
de beleordít Zubolyunk
s 'így-úgy-amúgy helyes!' – kiált,
s hallgatjuk váltig az iát.

A kegyetlen gúnnnyal és iróniával zuhogó sorok között a József Attila-i felszólítás csak a „csámcsogunk a régim” kijelentés igazolásává degradálódik.

Egészen eltérő a hangneme a *Héjjasfalva felé* című versének, amelyben Petőfi Sándor szellemét idézve, halálának emléket állítva mond fájdalmasan szép és tiszta szavakat az életről, a szabadságról, a halálról:

Civil őrnagy. Nincs lova se.
s reménytelen szerelmese

a szabadságnak.

A vers utolsó részét majd, miután eljut a:

Van kiút – kiút nincsen –
Ha már
halni kell: hát szemből,
Halál!

hitvallásig, az *Óda* egyik sorával zárja:

Miért fut az élet, a bolond?
utolsó percig! – Nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, amely leírná,
agy, hogy fölfogja, lássa szem.
'El vagyok veszve, azt hiszem.'

A vers végére a csendes, letisztult, rezignált hang – ugyan a két vers alaptémája eltérő,
mégis – tökéletes kifejezőjévé válik a József Attila-i idézet.

S végül, a *Sajtóértekezlet* összegző versének befejező sorai közt ismét egy
idézet, József Attila utolsó verséből.

Tudjuk:
'mint a persely – e föld befogad.'
Hölgyeim – Uraim,
várom a válaszokat.

A „megismerés útjait” járva, a remények, riadalmak és bűnök között: „Üzött néha a
vágy, / megundorodván a földitől: / ismerkedni az égi renddel -”, mondja Szilágyi
Domokos. Nem megváltóra, Megtartóra van szükségünk:

Megtartóra, ki mint az anyanyelv,
lelkünkben lelkedzőn jelent
múlt-jelen-eljövendő végtelent,
s megismerésünk bűnös útján rendet teremt.

Mindannyiunk számára szükség van „Megtartóra”, mert egyetlen biztos dolog, amit tudunk, amit József Attila is tudott: „E föld befogad, mint a persely.”

A mottókon és az idézeteken kívül találunk *szókapcsolatokat, sorokat*, amelyek nem szó szerinti, pontos átvételek ugyan, de megfogalmazásukban is József Attila-reminiszcenciák.

A *Himnusz a holnaphoz* Kubai közjátékában a *rend* motívuma bukkan fel. „...akkor lesz / ideje az emberiségnek, hogy megkeresse és megtalálja a dolgok végső / értelmét, *a rendet kívül-belül*; hogy föltárja a föld minden titkát, ha / már nincs földhöz kötve; hogy elinduljon a végtelenség és önmaga / föltérképezésére.” József Attilánál az *Eszmélet* második szakaszában a *rend* motívuma így jelenik meg:

Kék, piros, sárga, össze kent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend -
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vasvilág a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent.

„Én és a világ, kint és bent, külső és belső rend szintézisét igyekszik a költő létrehozni, mégpedig a rend és a törvény nevében.”⁵⁶ A *rend* – egyik legtagabb értelmű motívuma József Attilának. Jelentése sokrétű, sokfelé ágazó. Most csak egyet mutattunk be ezek közül.

A végtelen *csöndet* érezhetjük meg mindkét költőnél a *Téli éjszaka*, illetve az *Álom a repülőtéren* című versek egy-egy részletében. József Attilánál már a perc nélküli, mindent beborító csönd válik uralkodóvá a világon, míg Szilágyi Domokosnál ez csak egy pillanat.

A hideg úrön holló repül át
s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?
Összekoccannak a molekulák.
(*Téli éjszaka*)

Ó kedvesem, hadd álmodjam végig e zengő életet veled s ezt a percet –
most meghallhatom, meghallhatod, ha éber szívvel figyeled,
a molekulák koccanását s a Mars, a Hold, a Vénusz üzenetét –
(*Álom a repülőtéren*)

⁵⁶ Cs. Gyimesi Éva, 1978: 119.

„Maradandóvá tenni a pillanatot.” – Goethe ebben látta a költők feladatát.

A *Kész a leltár*: „ha féltem is, a helyemet megálltam – / születtem, elvegyültem és kiváltam.” – soraira rímel a már tárgyalt *Sajtóértekezlet* egy sora:

Hölgyeim – Uraim,
együtt, örökletesen,
együtt az örök-lesen,
együtt életre-halálra,
'elvegyülve, kiválva' –

József Attila hitt a „*szép szó*” erejében. A szavak jelentették a költői megszólalás, az alkotás lehetőségét és a csönd megtörését, ideiglenes feloldását is.

Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.
(*Flóra*)

Szilágyi Domokos is különleges, „gyógyító” erőt tulajdonított a „szelíd, szép szavaknak.”

(...) kinek-kinek
saját lábán kell áttántorognia, átmenetelnie,
bukdácsolnia, lábadoznia
örömből kínba, veszettségből vigaszba,
hogyan megtartsa magát!
(...)
De azért egy-két *szép szó*
néha hozzásegít,
hogyan gyógyítsuk ezt az örökös
immunreakciót.

(*Fagyöngy*)

A *Keresztvetőknek* is felteszi a kérdést: „Nyugdíj kéne? több fizetés? / – urambocsá – jó verseket / kívántok? –”

A *Szemedből* című versben a kedveshez szól, szinte könyörög:

Szerettem volna, ha hozzám bújsz,
szép szóval szíven simogatsz – :

Ugyanebben a versben találunk egy újabb József Attilára emlékeztető – a *szülés-születés* – motívumot:

– kín a szülés s a születés –;
(Szemedből)

A szülés-születés küzdelméről ír József Attila a *Nagyon fáj* című versében:

A csecsemő
is szenved, ha szül a nő.
Páros kint enyhíthet alázat.

A szülés-születés és kín motívumaihoz kapcsolódik az *újjászületés, új világ* motívuma is.

Tudnál-e Flóra annyira szeretni,
erényeidből épül-e szerencse,
hogy mind a kint, mit nem lehet feledni,
hű szeretőd munkáján elfelejtse?
Tudnál-e engem *új világra* hozni,
iparkodván szerelmes türelemmel,
hogy legyen erőm ismét adakozni
s eltölteni a gonoszt félelemmel?
(Flóra)

Szilágyi Domokos a *Kis, szerelmes himnuszok* VII. darabjában fogalmazza meg ugyanezeket a gondolatokat.

Ízlellek, mint gyermek a szót.
Szavak, ezüst szavak!
Fényetektől, csengéselektől
csak ez a dadogás maradt.

Ízlellek, mint nyelv a szót,
talp a járást, szem a fényt,
újszülöttként kínlódom
újszülött világomért.

Szilágyi Domokos József Attila költészetéből átvett – a rend, a csönd, a szülés-születés, kín, a szép szó, az újvilág, az újjáteremtődés, a számvetés – motívumo-

kat a megfogalmazás reminiszcenciáival párosulva vagy konkrét idézetek formájában építette be költészetébe. Ezek az utalások, idézetek szerves részévé váltak a költő világképének, akárcsak azoktól a költőktől, íróktól, vagy akár a bibliából vett idézetek és reminiszcenciák, amelyekre már korábban utaltunk. E költői világkép fejlődése során más, általunk eredetben József Attilához kapcsolható motívumokkal együtt átalakultak, gazdagabbakká váltak, jelentésváltozáson mentek keresztül.

4. József Attila-i gondolatok, motívumok az életműben.

„A közösségi értéké váltható, társadalmilag 'célszerű' szépség eszménye és a ráció szenvedélye jegyében születik ez a líra, attól a felelősségtudattól áthatottan, amely a költő feladatát a társadalmi és egyéni szabadságot szolgáló, ennek jövőjét tervező szellem tisztaságának megőrzésében látja. Ez a József Attilára emlékeztető elkötelezettség kezdetben tagadhatatlanul a megfogalmazás reminiszcenciáival is párosul, főként abban, ahogyan átlírázálja a dialektikus materializmus gondolkörét.”⁵⁷

mert a te neved az értelem
általad ébred magára a tudatos anyag
általad ébred magára az Osztály
mert minden tettének célja s oka
te vagy.

– írja himnikus sorait Szilágyi Domokos az *Álom a repülőtéren* (Szerelmes versek a szabadsághoz) legelső (Invokáció) szakaszában. Ugyanezzel a lendületes hévvel és hittel vall a szabadságról a Patrice Lumumba emlékének szentelt *Sorok a szabadságról* című versben: „de én előbb elhiszem, hogy a Nap forog a Föld körül / mint azt, hogy a szabadságot / meg lehet ölni egy nép szívében / a szabadságot nem fogja golyó / mert a szabadság testtelen / a szabadságon nem fog átok / mert a szabadság értelem.” Úgy tűnik a költő – harsány hangja, lendülete és bizakodása, amelynek a jövőbe vetett megrendíthetetlen hit a letéteményese – hisz a szabadságban, amelyet magáénak érez és megvalósíthatónak tart. József Attila a szabadság fogalmát a rend, a harmónia képzetével kapcsolja össze. „Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” (Levegőt!) A költőre jellemző teljességigény adja a hitet és a bizakodást, hogy a külső, társadalmi értelemben vett és a belső szabadság megvalósítható vágyak. Az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* című műben úgy tűnik, a belső szabadság megvalósul:

⁵⁷ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 315.

Kotyognak mint elhagyott csolnak,
sok lány levegő locsolgat –
a szabadság nagy csendjét hallgatom.

„A csend a harmónia, a teljesség, a szabadság csendjeként jelenik meg a költő számára.”⁵⁸

Szilágyi Domokos pályája indulásakor, első köteteiben a bizakodás hangján szól a szabadságról: „ – mert egyre szabadabb – / munkáját végzi a gondolat.” (*Látomások*), „A szabadság kérlelhetetlenebb, / mint a tankok.” (*Térkép az értelemről*), „a test a rab csak, a költő / itt és mindenhol szabad ...” (*Törpe ecloga*). Már legelső kötetében is felbukkan a kételkedés hangja, a pálya végére pedig egyre inkább kiteljesedik, uralkodóvá válik az *elvesztett hit* érzése: „Szabad halált vívhat e rab / életre, melyben mindened / elorozták...”, „nem szabadulsz csak a halállal” – írja a *Halál ányéka* című versében. A szabadság egyre inkább látszattá degradálódik, elveszti értékét és hitelességét: „megrendelteként szabadnak lenni, a legutolsó hangjegyig!” (*Mozart*)

Az *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* (1967), *Búcsú a trópusoktól* (1969), a *Felezőidő* (1974) és az *Öregek könyve* (1976) című kötetekben nem találkozunk a szabadság gondolatával. A *Bartók Amerikában* című nagy versében, a *Sajtóértekezlet* (1972) című kötetben kétszer szól a szabadságról a költő:

hisz nem olyannak ismer, ki az alázatra is ráér
körömfeketényi szabadságért.

...a szabadságot is be kell osztanod, hogy
holnapra is maradjon.

Már nyoma sincs a korai lendületnek és bizakodásnak. Itt a határtalanság boldog érzésének már emléke sincs meg. Komor, fájdalmas tény az, ami feltárul ezekben a keserű sorokban:

mert időm kevés, s fogatlan a kísértés,
hogy olyanná pofozzon a minden megértés,
ki alázatra is ráér
körömfeketényi szabadságért.

(*Feszülő ideggé*)

⁵⁸ Uo. 314.

A *Tengerparti lakodalom* (1978) című utolsó kötetében írja ezeket a sorokat. „A teljesség igénye és megvalósulása feltételezi a legfontosabb attributum: a szabadság igényét és megvalósulását is.”⁵⁹

Pályájának korai szakaszában világképének központi kategóriája: a szabadság és az *értelem*. „a szabadságon nem fog átok / mert a szabadság értelem.” (*Sorok a szabadságról*)

A *Szerелеm* és a *Kis szerelmes himnuszok* című versek árulnak el a legtöbbet erről a világról, melynek törvényei, belső rendje biztos alapokon nyugszik, s ahol az ember helye is pontosan ki van jelölve: „ – én azt, hogy hiába öllek, / te azt, hogy hiába ölelsz, / ha nincsen más, csak ez a perc, / hogy ha mögötte meg nem érzed / és meg nem érzem az egészet, / a szilárd anyagot, / ami vagy és ami vagyok, / és ami egy törvénybe fog / bolygókkal és liliumokkal, / tó mélyében a teleholddal, / vérrel, háborúval, örömmel, / mindennel, ami volt az ember, / és ami most és amivé válik, / s amit születéstől halálig / sejt és tud és tesz, / mit hozzáad a léthez, / hogy életté váljék, hogy a rend / kormányozza a végtelent, / az értelem, amely szavak / nélkül is szól, és sejtet sejtire rak / agyunkban – / a holnapról akartam szólni, / a holnapról, mely már valódi, / mert fölismer s el nem téveszthető, / (...) / s szóltam a szerelemről, szerelmünkről, hiszen / ő értette meg velem, / milyen lesz: / szívem szelídítette a boldogsághoz, rendhez -” (*Szerелеm*)

„A költő nem más, mint 'az adott világ varázsainak mérnöke', aki 'tudatos jövőbe lát'. A jövő pedig a megszerkesztett rend világa, amelyet gyönyörű képességünként mutat föl: 'Míg megvilágosul gyönyörű / képességünk, a rend, /mellyel az elme tudomásul veszi / a véges végtelent / a termelési erőket odakint s az / ösztönöket idebent ...' A város peremén szerint tehát a rend a jövő rendje, s mint ilyen, törvényszerű és magában hordozza a hitet a jövőben, a lehetséges teljességben, amelynek háromasságában egyként szerepel az einsteini világegyetem (a 'véges végtelen'), a társadalmi és az ösztöni elem egyaránt.”⁶⁰

Ennek a rendnek a hite az, ami él a költőben, ez az, amit örökségül kapott a nagy elődtől. A rend, ahol a törvények, az értelem uralkodik, s egységet teremt. Ahogyan teszi ezt a költő maga is:

Ki szűknek érzi a mindenséget:
teremt.
Így szokik a föld a rendhez,
földhöz a Rend.

(*Kiállításon*)

⁵⁹ Uo.: 204.

⁶⁰ Bertha Zoltán, 1981: 66–73.

S ez a kapcsolat a költő és a világ között kölcsönössé válik:

Énnekem tanul a világ
nagyszerű *dialektikát*.
A törvények vállamra szállnak.
Emberré lesz a lelkes állat.
(...)
A *Rend* vagyunk mi, ugye, kedves,
Fáradni jó: hogy megpihenhess.
(*Kis szerelmes himnuszok*)

Az ember helye ebben a világban ki van jelölve, ezáltal nyújt biztonságérzetet: „Elhelyezkedem a világban; elhelyezkedem az / anyag megjelenési / formái között; szolidaritást válllok velük.” (*Himnusz a holnaphoz*) S ennek a biztonságérzetnek a tudatában és megélésében vallja azt, hogy: „élni jó / keresni helyünket: kívánni, míg kit-kit elhelyez / pályáján a társadalmi / gravitáció / mint bolygókat ama másik. – „
(*Számvetés*)

Mintha csak a József Attila-i felszólítást – Légy fegyelmézett! – fogadta volna el, tette volna magatartásának egyik alaphelyzetévé: „...hogyan szép ez a harc, szép ez az emberi lét, / út is, hogy edzen, izzítja küzdelmem tüzt, / ki hú hozzám, hogy hú maradjak és józan / és fegyelmézett –” (*Hegyek, fák, füvek*). Ha ez a költői alaphelyzet nem is, az emberi létről vallott nézetei, gondolatai gyökeresen megváltoztak pályája későbbi szakaszaiban. Ez a determinált, egységes képet mutató világ (*„helyem volt, meghatározott – : determinált,”* – írja *A próféta* című versben) hamar szétszakadt a költő tudatában, elemeire esett szét, amelyet így újból létre kellett hozni:

még volt nevünk,
hangunk, egünk, dalunk,
kedvesünk, reményünk
– nyugodt halálra –
de szétloccsant a világ, mint koponya
a puszkatus
alatt ...

(*Halál álméka*)

Ahogy József Attilának is, Szilágyi Domokosnak is újra be kellett rendeznie a világot, megkeresni a kapaszkodókat, a részeket egésszé állítani össze. Mindig újra kezdte, minden versében erre törekedett. A növekvő kétségek, halálfélelmek, kínok és a mérhetetlen tudásvágy, a megismerés töretlen akarása közepette. A hit, a „szép szavak”, a munka, a szerelem voltak segítségére és épülésére. „Az egyetemes (kozmikus)

otthonlanság, a személyiség koncentrált fájdalomérzete, az egyéni élet kiszolgáltatottsága, a lehetőség hiányként érzékelt kozmikus semmi s az ebből származó keserűség (szorongás, aggodás), az emberi önmagába zártság iszonyata – mind fokozott erővel ható élmény itt.”⁶¹

Mennykő igazságok között vacogva
világom szétszakad darabokra.
(Utóhang)

Az újjáteremtés, újrakezdés, új világ motívumai a József Attila-i világkép szerves elemei: „Valami mindig elérhetetlen marad, / de egyre ismerősebb az út odáig” – írja Szilágyi Domokos, „mert mindig *újrakezdjük*, / mert mindig újra kezdjük, és egyre otthonabb a táj: / térképe testünkre rajzolódik.” (*Test a testtel*) A József Attila-i új világ motívum: „jelentheti a vasvilággal szembeni, a szabadság szülte rend, a 'szebb jövő' társadalmi képzetét, s jelentheti a csak a versben kiküzdhető világot is, amelyet a maga számára teremt a költő s amelyben egészen más törvények uralkodnak; ez utóbbi jelentéshez kapcsolódhat egy harmadik is: transzcendenssé is válhat az új világ, kötődve így a 'csend', a 'semmi', az 'úr' s az anya motívumához is.”⁶² Az újjáteremtés, az újjászületés, a szerelem motívumai kapcsolódnak az új világ képzetköréhez mindkét költőnél. József Attilának a végső menedéket a Flóra-szerelem nyújtott. Szilágyi Domokos is megfogalmazza hasonló gondolatait verseiben: „A világot is úgy ismerjük meg igazán, hogy / *újjáteremtjük* – és közben / *újjászületünk* mi is!” (*Himnusz a holnaphoz*) Ennek a folyamatnak, a teremtésnek a kinszenvedéseire utal a *Kis szerelmes himnuszok* két sorában:

újszülöttként kínlódom
újszülött világoméért.

A szülés-születés, kín motívumairól már szóltunk korábban, s hogy mi értelme van ennek a kinszenvedésnek? „Szerelmet az elmúlás ellen.” – adja meg az egyik lehetséges választ a költő a *Nádcímerek* című vers e rövid sorában. a megismerés útjait járva, e kínokkal, szenvedésekkel, kételyekkel teli út végén lerombolja a felépített illúziókat, a létrehozott értékek hiábavalóságát panaszolja fel: „Hiába teremtett a *semmiből* / új világot. Ha sokan mondják, / el kell hinned: te vagy hülye.” (*Két Ovidius*) Már korábban, az 1967-es *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* című kötet *Őrültek* fejezetében is hasonló hangnemben szól – gúnnyal és iróniával – a világ és az ember, a költő viszonyáról:

⁶¹ Szigeti Lajos Sándor, 1984: 213.

⁶² Uo.: 283.

Mit akartok? Örült bagázs!
hisz ez a világ semmitek!
vagy ha anyátok: mostoha!

Ugyanebben a versben bukkan fel az egyik álarc mögül – Villon, Byron, Shakespeare társaságában – József Attila emléke is:

amott, a hideg és hülye
síneken kúszik egy halott,
ruhája térkép, sebeiből
szivárognak a csillagok;

– utalva arra, hogy a szárszói vasútállomáson a költő holttestét egy „Nagy-Magyarország”-térképpel takarták le.

A *Felnőttség igényének* jelentőségéről József Attila költészetében, már szoltunk. Szilágyi Domokos életében ez az állapot roppant teherként nehezedik a költő vállaira: „Roskadok *felnőtt* életem / tudatosult súlya alatt. (...) Nem negyedszázad: évezredek súlya nyom, / felnőttem, hátamra nőtt a világ -” (*Kis szerelmes himnuszok*) Másrészt kívülről, ironikusan szemlélve ezt az állapotot, a „tejillatú” földszint szemszögéből nézve: „a felnőttek okosak, mert félelmesek, / a halált is csak ők találták ki.” (*Emeletek avagy a láz enciklopédiája*) A felnőttek szemszögéből nézve: „A földszint egyszerű és tekintélytelen.” (*Négy szonett*) És minek van tekintélye a felnőttek világában?: „A felnőttek / elkészítették a világot és ku- / sza ábrákkal rótták tele, me-/rt csak annak van tekintélye, /ami érthetetlen.”

A *semmi* ágán ül szívem.
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.
(*Reménytelenül*)

A *semmi*, bár jellegzetesen XX. századi életérzés, egzisztencialista létélmény kifejezője, mégis nagy hagyománya van „a *semmi* ágán” metaforának a magyar költészet történetében (a Bornemisza-énekeskönyvben, Pápai Páriznál, Csokonai Vitéz Mihálynál, Ady: Vén diák üdvözlése című versében, Weöres Sándornál és Szilágyi Domokosnál is.⁶³ Így válhatott jelképpé, egyfajta költői életsorsot és általános emberi léthelyzetet jelölve. József Attilánál is gyakran megjelenik ez a képzet, fokozatosan válva az

⁶³ Uo.: 285.

elidegenedés jelképévé. „A széthullás képzeje fölerősödik az elmúlás s vele párhuzamosan az elnémulás szükségszerű érzékeltetésében is.”⁶⁴

– hittel
csücsültem én az ágon,
s nem is sejtettem, hidd el,
hogy magam alatt vágom;
mit ér, ha fölfele
száll, míg le én,
világom?

(*Don Quijote szerenádja*)

Szomorú, lemondó, önirónikus hangon szólal meg Szilágyi Domokos, érzékeltetve a múlt hitének elvesztését, felidézve a széthullás képzetét is.

József Attilával rokon az az életérzés, magatartás és egyben költői szerepvállalás is, amelyet a „*csöndbe témek a dalok*” meghatározás fejez ki legpregnansabban. A hittel hívó hitetlenség egy szebb jövőben, egy „új világ” megteremtésében, vezette mindkét költőt „emeletről emeletre” a megismerés és tudás kételyekkel teli útjain. Soha sem megnyugvásra, mindig nyugtalanságra leltek, de mindig újrakezdtek a küzdelmet minden mondatukban, amíg csöppnyi remény maradt a lelkükben, hogy érdemes. Az eszméléstől az eszméletig, a megismeréstől a felismerésig vezetett ez az út. A felnőttesség és a teljesség igényével próbálták újra és újra összeállítani a szétesett világ darabjait. A betegségek, nyomorúságok, a saját és mások szenvedései és a létbizonytalanságok nemesítették és keserítették, edzették az életre Don Quijote utódait. Hittek a „szép szóban”, míg végül az elnémulás lett a költészet egyetlen esélye:

a szólott szó is szótlan,
(...)
és több a *csönd* a szóknál,
és csupa seb vagyok már,
s már nem szól senki értem,
s én nem értem.
(...)
Éget a szó, éget, eléget.
Adjak, adjatok oltó igéket.

– írja Szilágyi Domokos az *Utóhang* című versében.

⁶⁴ Láng Gusztáv, 1985: 42–48.

”És én tudtam a szót”

”És én tudtam a szót, az Igét, / s nem volt kivel megosztanom, s ha meg nem osztom, mit ér?” (*A próféta*) A költő és a világ tragikus viszonyának megfogalmazása ez a vers: „Aztán kitágult a világ, rettenetesen-nagyra / (...) s én be akartam rendezni a világot magunknak, / s hittem, hogy a Világ Boldog Lesz Ha Én Berendezem, / (...) hiszen a Világnak Szüksége van rá, / mert a Világ kiszáradt és mert az Ige: Láng.” A hit és a bizakodás már eleve múlt idejű megfogalmazása után jut el Szilágyi Domokos a jelen felismeréséig: „...Ah, a Világ! Rohadt dolog. / Nem érdemli meg az Igét. Engem se.” És tovább élve az életet jut el a legvégső, legszomorúbb kijelentésig: „Az ígét – Igét elfeledtem. És most már nincs bocsánat.” – ennek „a tragikus következménye, hogy a költő némaságra ítéltetett, szavak nélküli magányra. S magányossá válnak az eszmék, melyekre nem illik többé a szavak ruhája – a költészet, ha komolyan veszi saját hivatását, kénytelen megszüntetni saját eszközeit. Az eszme (...) nem halt meg, csak kifejezhetetlenné vált; a vers alkalmatlan a kommunikációra.”⁶⁵ „Legszóbb szavad is tehetetlen!” (*Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből.*) Ennek a felismerésnek a tudatában írja meg az *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* (1967) illetve *Búcsú a trópusoktól* (1969) című köteteit, melyekben a költői nyelv újratereztetését valósítja meg: „A szavak leleplezése a hagyomány ellenőrzését, kritikáját vezeti be; a montázs-vers, e korszak uralkodó műformája, olyan „próza” szövegkörnyezetbe helyezi az elődöktől idézett sorokat, részleteket, „trópusokat”, mely lehetetlenné teszi manipulatív értelmezésüket; a többértelműség megszüntetése a cél, s annak sugallása, hogy a költészet már csak tegnapi klisékben szólhat – e klisék azonban a társadalmi használat ’erkölcsi kopásának’ következtében veszítették el eredeti értéküket. A devalvált költői szó így lesz a szerepversekben és a montázsokban újra funkcionális: értelmének megszüntetés leleplezve, a költészet értelmét megtagadó valóságra mutat. Valaha *igét* vetett – hiába; most lerakhatjuk a *nemet*. E tagadásban vállalható és egyesíthető végre a költészet *teljes* hagyománya; az Igét megtalálni nem segít, de elvesztésének tragikus voltára újra meg újra figyelmeztet.”⁶⁶

Cs. Gyimesi Éva az *Egy létszimbólum színe és visszája*⁶⁷ című tanulmányában Szilágyi Domokos költészetét vizsgálva a kisebbségi sorsot szimbolizáló sorsjelképet, a *gyöngyragyló* motívumot elemezte az értékteremtés, értéktudat, értékviszonyok szempontjából. Nagyszerű tanulmány ez, akárcsak a *Találkozás az egyszerűvel*⁶⁸ című kötet Szilágyi Domokosról szóló fejezete, amely az életmű másik motívumával, alapkategóriájával, a „*hit*” problémájával foglalkozik.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Cs. Gyimesi Éva: 49–57.

⁶⁷ Cs. Gyimesi Éva, 1978:

⁶⁸ Kuncz Aladár, 1978: 69.

A hit és a gyöngyragyoló motívumán kívül még számos más motívumot kellene mélyebben megvizsgálnunk ahhoz, hogy Szilágyi Domokos világképéről, költői világáról hitelesen nyilatkozhatnánk. Minden eddigi vizsgálódás csak részleteket világított meg ebből a képből, gyakran utalva ugyan ezekre a motívumokra. A halál, a szabadság, a jövő, az élet-lét, a játék, a zeneiség, az irónia, az öröm, a világ, a szavak, az ember-állat, a remény, a tudás, a megismerés, az idő, az út, a határok, a kín, a fájdalom, a küzdelem, a láz motívumaira gondolok elsősorban.

„A kisebbségi népek helyzete – írja Kuncz Aladár⁶⁹ – nem ad tág teret az akcióra, de annál inkább hozzásegít az elmélyüléshez és gondolkodáshoz. (...) A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség. Csak az egyetemesség széles látókörében tudja nemzeti értékeit megőrizni és megvédeni, csak ezen az úton veheti fel az érintkezést többségi népe irodalmával és műveltségével, s végül csak így tudja biztosítani, hogy anyaországa szellemi életétől el ne szakadjon.” Makkai Sándor⁷⁰ a *kisebbségi magyarság* feladatáról így ír 1932-ben: „Az Európa-szerte elszórt sok milliónyi kisebbség mindenütt kettős feladat elé állított. Egyrészt a saját fenntartása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a polgári önállóság és hatalom hiányában önfenntartásának egyetlen útja a kultúra, a saját nemzeti tradíciókon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élet, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszürkülő, tehát halálraítélt, hanem az anyaországnál, amelyből elszakított, mindenütt egyetemesebb, a humán örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kultúra kell, hogy legyen.” Szilágyi Domokos költészetének egyik legmegfelelőbb és legtömörebb meghatározása az: *egyetemesség*. Egyetemesség és teljességigény jellemzi életművét, akárcsak József Attiláét. Cs. Gyimesi Éva „*lét-költészet*-nek nevezi, joggal.

A filozófusok gyakran teszik fel a kérdést: „milyen viszony van a létezés és az egyén között? Más szóval, miképpen adhat értelmet az ember a saját létezésének?”⁷¹ Szilágyi Domokos is gyakran teszi fel ezt a kérdést költészet-filozófiájában. A fausti kérdések égetik, úzik a tudás, a megismerés vágyával és az örök kétellyel a lelkében: „létben mindig itt, vágyban amott –” (*A dolgokról egy földi szellemnek*). S mi a földi élet? „kik sose tudják fölfogni, hogy az élet, a / reménytelenül szeretett: / egymásra-utaltság / legmagasabb fokon szervezett / formája a szeretet.” (*Bartók Amerikában*) Az irónia, gúny gyakori kísérője az életről vallott gondolatainak: „ha életnek nevezem – mondhatom: micsoda pazar / élet: két nemlét / között ütközet s nem is egy...” (*Haláltánc-szvit*) Gyakran, úgy tűnik, csak teherként, „szükségtelen rosszként” cipeli az ember magával a létet, amit akarva, akaratlan cipelnie kell egyre növekvő terheivel:

⁶⁹ Közönség és Irodalom. Erdélyi szemmel, 1932: 32.

⁷⁰ Nagy Géza, 1980: 12.

⁷¹ A költő életei, 1986: 284.

Mert végső

érved neked is: hogy élni kell. Nem bármi áron, persze,
csak épp azért, mert – legjobb tudásod szerint – csupán
élve érsz valamit, ha érsz.

(...)

Pedig ez már

csak amolyan szükségtelen rossz.

(A játszóter)

Az élet és a *halál* motívuma gyakran kapcsolódik össze gondolataiban: „– Leélni egy életet a /növekvő halállal. / Ez a legeslegkevesebb, /mit az ember / – tetszik vagy sem – / elvállal.” (*Öregek könyve*) Mondják róla, hogy ő az a költő, aki „szerelmes lett a halálba.” Költészetének leggyakoribb motívuma a *halál*. Harmincnyolcévesen megírja az *Öregek könyve* című kötetet, melynek kezdő sorai:

1. Mi örömet tartogat még az élet?
2. (Tartogat-e még valamit egyáltalán?)
3. A mások örömét,
4. Örömeinkből fakadtak örömeit
5. (az öröm megmaradásának elve,
6. ha mi már meg nem maradhatunk).

Már az 1974 című versében is ennek a végső leszámolásnak a hangulatát érezhetjük meg. Mint aki minden pillanatban kész a végső elszámolásra: „Harminchat múltam. / Mire várok? / Valószínűleg a halálra.” Az *Öregek könyve* csaknem hétszáz sorában oly mélységekről és a halálról való tudás oly fájdalmas és szívbemarkoló, tiszta, mégis szorongattató felismeréseiről tesz tanúbizonyságot, amelyre a magyar költészetben, ily fiatal költő tollából még nem volt példa. De a halál sem biztos, elég, ha Hamlet monológjára gondolunk: „koponyádban szoríts helyet a *megtanulhatatlan halálnak*” (*Nem tanítottak meg*), „vagyis a halál nem biztos csak az, hogy nem élünk örökké.” (*Hogyan írjunk verset*) Mi az hát, amit tudunk, ami biztos? „élünk – s még mindig nem tudtuk megszokni a halált: / ennyi, amit tudunk.” (*A próféta*) Születésünkkel, a nemlétből a létbe lépve, már eleve a halál tudatával kezdjük életünket: „kényszerleszálást végeztem, és tudom, hogy bele fogok halni.” (*Kényszerleszállás*) Végül egyik legutolsó versében (*Circumdederunt*) már a biztos vég és elmúlás tudatával mondja, hogy: „Halál elől ne meneküljön, azki meghaló.”

"A világ szétszakadásának rémülete vezetett oda, hogy Szilágyi Domokos újrafogalmazta a *határtalanság* immanenciáját, kimondva, hogy a személyes helye a tranzit lét-tengelyen van."⁷²

ki tudja, mikor s kivel sejteted meg magad,
mikor s kit teszel hontalanná – : mert aki megsejti a határokat,
az nincs már sem innen, se túl.

(...)

Sem innen, se túl,
sem egymáson, egymás mellett,
egymás alatt sem,
sem innen, se túl,
sem egymásé, se másé, se magunké,
sem...

létben mindig itt, vágyban amott -

MEGSEJTETED MAGAD, s a határok megismertetése:

maga *határtalanság*,

maga *halál*.

(A dolgokról egy földi szellemnek)

Folyton úton volt, a megismerés útjait járta, mindig az „anyag és eszme közt a félúton.” (Ez a nyár) „A gondolat végül széttör minden káprázatos formát, – keserves út / ez az egyszerűség felé. / Keserves és hosszú az út a bizonyítástól a kinyilatkoztatásig, az oko- / lástól az axiomatikáig, – keserves, hosszú út, mert élet. S az élet a / bizonyíték. Lehetnek szégyenei a logikának az axiomák: de az igazságnak / remekei. / Keserves és hosszú az út a léttől a megismerésig, a megismeréstől a / fölismerésig.” (Bartók Amerikában) Míg a megismerés megfogalmazása a teremtés lesz, a fölismerése a küzdelem, így teremtve meg a nyugalmat, a – nyugtalanságok egyensúlyát.” Ezt az utat, az élet útját mindenki maga járja be, a költő szavával szólva: „(...) kinek-kinek / saját lábán kell áttántorognia, átmenetelnie, / bukdácsolnia, lábadoznia / örömből kínba, veszettségből vigaszba, / hogy megtartsa magát.” (Fagyöngy) Múlt, jelen, jövő útvesztői szelik keresztül-kasul az emberi életet, melyeket meg kell ismernünk, föl kell fedoznunk: „Megtartóra van szükségünk. (...) / s megismerésünk *bűnös útján* rendet teremtet. (...) / kötelez immár az *útvesztő jövőre* / azzal, hogy megismerendő, / mögöttünk a temethetetlen / múlt, s a kitanult jelenben / a *megtartó utak*.” (Sajtóértekeztetés)

A megismerés és fölismerés határaihoz eljutva mindig csak vágy és remény marad az „odaát” tudása, így kell mindig minden utat újból, küzdelmesen végigjárni:

⁷² Dobozi Eszter, 1985: 68–75.; Kántor Lajos, 1979: 5–23.

Határokon járok örökké,
 mindig csak határokon;
 ami innen, ami elérhető:
 végül is fájni kezd,
 fájni, hogy megtudjam az odaátot,
 s hazudom is, hogy megtudom,
 vár a határokon
 a szent hazugság, a *remény...*
 (Határok)

A látóhatár a végtelenségig tárul, mely határok megismeréséhez vezető utak folytonos újakezdésre ösztönöznek: „A bevégezetlen – : *végtelen* / látóhatár kitágul, / s az összefüggő, folytonos vágy messze űzi az otthonosság / nyugalmat.” (A dolgokról egy földi szellemnek) Az út vége: a halál, de addig:

Romlandó húsom végét a rögben:
 hinnem az útban, az örökben.
 Az útban, mely veszni nem ereszt és
 amely örökös újakezdés.
 (Utóhang)

„Hát járom, mert járnom kell, míg lehet, / az utat, melyen hajdan elindultam, / s káromlom az összes isteneket / – ennyi az enyém – rabbá szabadultan,” (Rab) A Zsoltár című versben még némi vigaszt remél az ígétől, de érezzük, a feltételes mód a bizonyosság rá, hogy már a költő sem hisz ebben: „csak nem tudod, / csak nem tudod, / hogy mi van ott, hogy mi van ott, / miután a bejárhatót / bejártad a határig, / csak nem tudod, csak nem tudod, / hogy túlhan mire válik, / ebek harmincadján van minden, / csak ezt tudod – ennyi: az innen. / Ha megvigasztal az ige, / azt mondanám most: bújj ide.” S végül a végső lemondás hangján szólal meg, amikor az út lejtővé válik és nem fölfele visz a megismerés kaptatóin, a reményteli úton, az álmok és a hitek kapaszkodóival: „Most aztán, hogy nagyot nőtt, / már csak *lejtő lejt előttem*, / kikövezik a miértek, / sok-sok közöny, némi érdek, ...” (Az orrbavágás elmarad) Az Öregek könyvében nem a megismerés, az örökös újakezdés küzdelmes útja áll előttünk. Ez az út már nem is a lejtő, a lefelé vezető út, hanem a végső, az utolsó, a sáros, a rögös, halálba vezető út. Szilágyi Domokos még itt is *Útmutató*:

688 Jól van, anyó,
 689 megyek előre, mutatom az utat.

Végső fölismerését fogalmazza meg az *Életre* című versében:

Elzártam magam elől az utolsó utat,
a csillagokon túlit, hol hiába kutat
fürkész szem, okos eszköz, fáradatlan elme,
hova nem követhet földiek égi szerelme,
hová el nem hatol más, csak vágy, csak fájdalom,
és nem enyhíthetem, hiába fájlalom,
jaj, nem enyhíthetem; – elzártam, s mint senki se,
lettem az *elmúlásnak reménytelen szerelmese*:
ha kérlelem is, életre lehelő csókot ad -
elzártam magam előtt az utolsó utat.

Szilágyi Domokos arra törekedett, hogy verseiben megteremtve *szintézzisse emelje a világot és önmagát*. Mint minden nagy erdélyi szellemnek, neki is enciklopédikus műveltsége volt. Láthattuk, honnan indult, milyen hagyományokat szintetizált költészetében. József Attila világképének legfőbb motívumait beépítette és egyben újjáteremtette verseiben. József Attila-i teljességigénnyel szemlélte a világot, rakta össze, építette újra és újra a széttört elemeket. Változatos versformáiban, versépítkezésében, játékoságában⁷³ és zeneiségében is ott van a teljesség, a rend vágya. Kereste a helyét az inneni és a túl-világban. A megismerés útjait járta. Gyakran szólalt meg irónikus hangon. Amikor bizonytalanná válik a lét, kilátástalanná a jövő egy társadalomban, életközösségben, az *irónikus hangvételű* művek mindig megszorodnak. Kierkegaard szerint a válságos, átmeneti korok jellegzetes magatartása irónikus. Az emberben az intellektuális tehetetlenség érzését kelti a világ üressége és „iránynélkülisége”, amellyel szemben reménytelen küzdelmet vív az egyén. Ezt a küzdelmet vívta Szilágyi Domokos is, mígnem a „remény a láthatár alá bukott”, s a „határokon járás” egyre szaporodó perceiben-óráiban „a semmiből a fájdalom üzenet.”⁷⁴ „Mondják, hogy a korahálálra ítéltetett *zsenik* előre megérzik, hogy sietniök kell, hogy nekik nincs sok idejük, hogy röpke tíz-tizenöt esztendő alatt kell tető alá hozniuk azt, amire szerencsésebb csillagzat alatt született pályatársaiknak 30-40-50-60 esztendő adatott.”

Adomo azt mondta, hogy „*Auschwitz után nem lehet költészet!*” ... mégis lehet.

⁷³ Monostori Imre, 1978: 112–114.

⁷⁴ Cselényi László, 1979: 86–91.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A költő életei, 1986: Kriterion, Bukarest.
- Balla Zsófia, 1986: Formával dicsérd az Urat, in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 1986. 272–274.
- Bertha Zoltán, 1981: „Minden véges megalkuvás.” Szilágyi Domokos költészetéről, Alföld, 7. sz. 66–73.
- Bertha Zoltán – Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, Szerk.: *Fogarasi Ágnes*.
- Bonyhai Gábor, 1976: Thomas Mann alkotómódszeréről, Literatúra, 2. sz. 31–52.
- Cselényi László, 1979: Kortárs-sírató, Irodalmi Szemle, 1. sz. 86–91.
- Cs. Gyimesi Éva, 1976: Éjjeliőr egy tört-ezüst-koron, Utunk, 40. sz. 6.
- Cs. Gyimesi Éva, 1978: Találkozás az egyszerűvel, Kriterion, Bukarest.
- Cs. Gyimesi Éva, 1978²: Az örök: az út, Korunk, 2. sz. 130–134.
- Cs. Gyimesi Éva, 1985: Egy létszimbólum színe és visszája, Életünk, 1. sz. 22–59.
- Cs. Gyimesi Éva, 1986: „Ki benned ég és távolod fájja...”, in. A költő életei, Kriterion, Bukarest. 138–141.
- Dobozi Eszter, 1985: A játék Szilágyi Domokos költészetében, Forrás, 10. sz. 68–75.
- Drumaru, Paul, 1986: Micsoda szeme lehetett..., in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 217–218.
- Egyed Péter, 1986: A meggondolt véges (Tanulmány), in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 283–287.
- Fejtő Ferenc, 1938: József Attila, a „felnőtt”, Népszava, febr. 27.
- Gál Elemér, 1986: Szilágyi Domokos, a diák, in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 48–56.
- Hauser, Arnold, 1982: A művészet szociológiája. Ford.: *Görög Livia*, Gondolat, Bp.
- Hervay Gizella, 1981: Szilágyi Domokos kényszerleszállásai, Tiszatáj, 5. sz. 46–51.
- József Attila minden verse és versfordítása. A szöveggondozás *Stoll Béla* munkája. Szépirodalmi, Bp.
- József Attila Összes Művei (JAÖM) I–IV. Akadémiai, Bp.
- József Attila legszebb versei, 1972., Albatros, Bp.
- Kántor Lajos, 1978: Játék a költészettel és szintézissel, Utunk, aug. 25. 3.
- Kántor Lajos, 1978²: Szilágyi Domokos évei, Korunk, 2. sz. 105–129.
- Kántor Lajos – Láng Gusztáv, 1973: A romániai magyar irodalom, 1944–1970, Kriterion, Bukarest.
- Kapiller Ferenc, 1985: „Éjjeliőr egy tört-ezüst-koron...”, Életünk, 1. sz. 60–70.
- Költészet, zene, hagyomány. Beszélgetés Szilágyi Domokossal, 1979. Forrás, 2. sz. 4–7.
- Kis Pintér Imre, 1980: „Káromlom az összes isteneket.”, Forrás, 9. sz. 73–79.

- K. Jakab Antal, 1986: A kétely költője. in. A költő életei, Kritérion, Bukarest, 133–134.
 Közönség és Irodalom. Erdélyi szemmel, 1932: 32. ESZC
- Kuncz Aladár, 1928: Tíz év. EH.
- Láng Gusztáv, 1977: Eleresztve a Semmi ágát, Igaz Szó, 7. sz. 79–80.
- László Bakk Anikó, 1986: Gyermekszemek tükrében. in. A költő életei, Kritérion, Bukarest, 194–199.
- Lászlóffy Aladár, 1976: Fújvafájvafénylennifolytatódni, Igaz Szó, 12. sz. 495–496.
- Lászlóffy Aladár, 1976²: De profundis, Utunk, 45. sz. 6.
- Lászlóffy Aladár, 1985: A Reménytelen alapvető, Életünk, 1. sz. 24–29.
- Lászlóffy Aladár, 1986: Szilágyi Domokos sírkövére, in. A költő életei, Kritérion, Bukarest, 281–283.
- Majtényi Erik, 1986: A harmadik Szilágyi Domokos, in. A költő életei, 229–241.
- Méliusz József, 1986: Az alkotóan kételkedő költő, in. A költő életei, Kritérion, Bukarest, 134–138.
- Monostori Imre, 1978: Az ember mögött mindig ott a semmi, Új Írás, 9. sz. 112–114.
- Nagy Géza, 1980: Az egyedi egyetemes (*Jean-Paul Sartre*), Akadémiai, Bp. 1980.
- Plugor Sándor, 1986: Könyvet az öregeknek, in. A költő életei. Kritérion, Bukarest, 248–249.
- Pomogáts Béla, 1977: Lázak költője: Szilágyi Domokos, Kortárs, 8. sz. 1274–1277.
- Pintér Lajos, 1978: Szilágyi Domokos mutatoujja, Kortárs, 10. sz. 1560–1561.
- Pomogáts Béla, 1979: Szilágyi Domokos: Kényszerleszállás, Üzenet, 5. sz. 306–308.
- Pomogáts Béla, 1979²: Költészet, zene, hagyomány, Forrás, 2. sz. 4–7.
- Pomogáts Béla, 1979³: Avantgarde és hagyomány, Üzenet, 5. sz. 306–308.
- Pomogáts Béla, 1984: Búcsú a költészettől?, Jelenkor, 11. sz. 1022–1027.
- Pomogáts Béla, 1987: Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban, Magvető, Bp.
- Pór Péter, 1975: Az Eszmélet verstípusa, Irodalomtörténeti Közlemények, 1. sz.
- Szakolczay Lajos, 1978: Lázunk enciklopédiája, Új Írás, 10. sz. 105–113.
- Szentkuthy Miklós, 1947: József Attila, Válasz, dec. 12. sz. 528–536.
- Széles Klára, 1971: Újtípusú avantgarde a romániai magyar irodalomban, Kortárs, 4. sz. 655–664.
- Széles Klára, 1976: Szilágyi Domokos: Felezőidő, Kortárs, 1. sz. 154–156.
- Szigeti Lajos Sándor, 1984: A József Attila-i teljességigény. Kandidátusi értekezés. Szeged.
- Szilágyi Domokos – Palocsay Zsigmond, 1971: Fagyöngy, Kritérion, Bukarest.
- Szilágyi Domokos – Vermes Péter, 1976: Vers és muzsika gyermekeknek, Kritérion, Bukarest.
- Szilágyi Domokos, 1979: Kényszerleszállás, Kritérion, Bukarest.
- Szilágyi Domokos írásai, in. A költő életei, Kritérion, Bukarest, 1986. 5–30, 42–48, 79–85, 94, 117, 120–132, 141–156, 168–192, 205–207, 222–229, 241–248, 249–264.

- Szilágyi Domokos beszélgetése a szatmári magyar líceum diákjaival (részlet), in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 1986. 65–71.
- Szócs István, 1986: Szilágyi Domokos: A láz enciklopédiája, in. A költő életei, Kriterion, Bukarest, 132–133.
- Tamás Attila, 1964: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Akadémiai, Bp.
- Tamás Attila, 1972: A költői műalkotás fő sajátosságai, Akadémiai, Bp.

MÁRIA CSEH

ATTILA-JÓZSEF-REMINISZENZEN IN DER LYRIK VON DOMOKOS SZILÁGYI

Wie alle großen Persönlichkeiten Siebenbürgens, verfügte auch Domokos Szilágyi über ein umfangreiches, enzyklopädisches Wissen. Nicht nur die moderne ungarische Lyrik (Ady, Babits, Lőrinc Szabó, Weöres), sondern auch die der früheren Zeit (Balassi, Vörösmarty, Csokonai) findet ihre Synthese in Szilágyis Dichtung. Als die wichtigste Wirkung ist die von Attila József zu erwähnen. Die Hauptmotive des Weltbildes von Attila József wurden in Szilágyis Lyrik eingebaut und zugleich neugeschaffen.